

Konstkritiken och det nationella i Finland och Sverige 1950-2000

Fred Andersson

Konstvetenskap
Åbo Akademi

Vad är konstkritikens funktion?

I begynnelsen var den europeiske konstkritikern en passionerad amatör som skrev för andra amatörer. Kritikern förväntades inte veta mer om konst än vad läsarna gjorde. Detta var en tid då den läsande publiken i stort sett fortfarande bestod av samma sorts "gentlemen" som Addison och Steele riktat sig till i *The Spectator* på 1710-talet. Ännu var upplagorna så små och spridningsområdet så litet att idéer inte alltid spreds snabbare via det tryckta ordet än det handskrivna. Men 1800-talet innebar även i ett agrarland som Finland en urbanisering och så småningom framväxten av en masspublik i modern mening. Tidigare okända begrepp som medborgare och befolkning spreds och etablerades. I den förmoderna staten hade det ännu inte funnits någon befolkning, bara högre och lägre stående individer. Den nya tiden krävde en nationalstat samlad kring en gemensam historia och ett gemensamt språk. Snellman och andra medlemmar av en ny intelligencia gav sig ut på jakt efter den *population* som så småningom skulle befolka deras nationella utopi.

Den moderna nationen som estetisk gemenskap

Med den moderna *populationen* uppstod också det som Michel Foucault i sina studier har betecknat som *biopolitik*. Förändringen kan beskrivas som att grunden för samhällets gemenskap flyttades från ett synligt och medvetet plan till ett osynligt, till biologin. Gemenskapen hade tidigare definierats via inläring och uppfostran i en högre social klass. Nu blev den liktydig med folkets spontana existens som *population*. Immanuel Kant lyckades formulera de nya idéerna i klartext när han hävdade att grunden för det estetiska omdömet är ett "obligatoriskt" välbehag giltigt för *envar* (Jedermann). Ur denna begreppsliga sammankoppling av estetisk förmimelse och kollektivitet utvecklades tanken att *estetisk fostran* är ett sätt att förverkliga nationell enhet. I det finska skolväsendet minner begreppet *konstfostran* fortfarande om denna tanke. Konstkritikerns roll blev i detta sammanhang att skapa ett språk där den intuitiva och egocentriska erfarenheten kunde översättas till ett diskursivt plan. På detta diskursiva plan kunde konstens funktion som en del av det allmänna bästa ständigt bekräftas via kritikerns värdeomdömen. Det nationella i konstkritiken behövde därför inte alltid handla om explicita omnämmanden av nationella teman. Det kunde också föreligga som återkommande mönster i den ström av *konstprat* (*discourses de l'art*) där värdeomdömen successivt formade *kanon* för "vår konst".

Projektets start och projektgruppen NAC

Med dessa antaganden som grund har Fred Andersson under fyra års tid studerat konstkritik i projektet "Konstkritiken och det nationella" där han hittills har varit ensam som aktiv forskare. Anderssons undersökningar startade våren 2008 med ett bidrag från en svensk forskningsfond. Vid den tidpunkten gällde projektet endast rikssvensk konstkritik och huvudsyftet var att inventera det arkiv över konstkritik som skapades vid Institutionen för konvetenskap vid Lunds Universitet under åren 1965-2004. Arkivet var under lång

Ur Centralarkivets klippböcker: *Hufvudstadsbladet* 16 november 1956. Presidentparet Kekkonen och intendent Aune Lindström vid vernissagen av Finlands konstakademis tredjeårsutställning. Presidentens närvaro understryker den nationella betydelsen hos dessa triennaler. De enskilda konstnärerna och det enskilda museet är underordnat den implicita uppgiften att manifestera nationens enhet som en estetisk enhet – en enhet i mångfalden av konstnärer och konstnärliga uttryck. Den anonyme skribenten framhåller att tredjeårs-utställningen ger "en överblick över vad som åstadkommits inom konstens olika grenar" med "ett så sakligt och representativt tvärsnitt genom vår aktuella konst som möjligt." År 1956 understryker bruket av orden "vår konst" en intim koppling mellan statliga och estetiska angelägenheter som idag år 2013 redan känns mycket avlägsen.

Ur Centralarkivets klippböcker: Erik Kruskopf recenserar tredjeårs-utställningen i *Hufvudstadsbladet* den 25 november 1956. Han skriver att utställningen visar hur "den provinsiella realismen" har trätt tillbaka för "en ny världsbild" hos modernister som Stig Fredriksson (bilden) men att dessa nyheter inte är främmande utan tvärtom en genuint nationell individualism i annan skepnad: "så utpräglad finsk i sin kärva och karga unbundenhet". Genom denna retorik kunde finländska kritiker under 1950- och 60-talen balansera motsättningen mellan internationella influenser och det nationella projektet.

tid en separat forskningsenhet under namnet Dokumenteringsarkiv för modern konst, eller ”Dokark”. Efter att Andersson börjat undervisa i Åbo breddades projektet till att också gälla Finland. Men eftersom samtliga inblandade forskare har svenska som modersmål har vi tills vidare begränsat den finska delen av undersökningen till svenskspråkig press i Finland. Projektet gäller endast dagspressen (tidningar som utkommer mer än två dagar i veckan), och tidsperioden är begränsad till 1900-talets andra hälft.

Sedan 2009 drivs projektet formellt av vår forskningsgrupp NAC (*Nordic Art Criticism*), initierad av ämnet Konstvetenskap vid Åbo Akademi år 2009. Gruppen består av professor Lars Berggren och FD Fred Andersson vid Avdelningen för konstvetenskap (Åbo Akademi), docent Patrik Lundell (Medievetenskap, Lunds Universitet), och FD Ralf Kauranen (Sociologi, Åbo Akademi). Inledande forskning har bedrivits på halvtid av gruppens kontaktperson Fred Andersson under åren 2010-2012 med finansiering från familjen Gyllenstiernas stiftelse i Sverige och Svenska Kulturfonden i Finland. Anderssons forskning har skett i samarbete med forskare Maritta Mellais vid Centralarkivet för konst i Helsingfors och arkivarie Annika Tergius vid Landsarkivet i Lund. Vi önskar gärna att finskspråkiga forskare med intresse av framtida samarbete kontaktar oss.

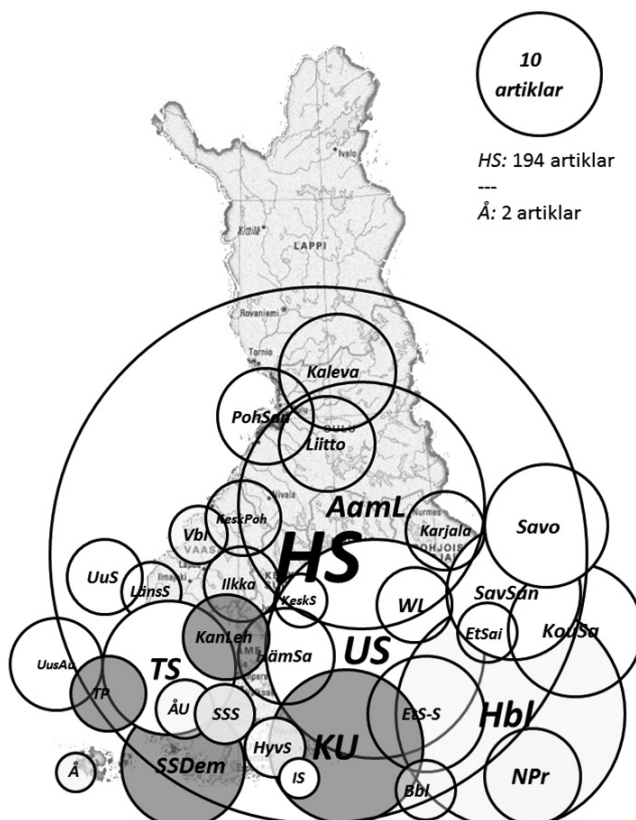
Projektets syfte och metod

Syftet med projektet är att undersöka sambandet mellan konstkritiken och det nationella – särskilt när kritiken blir en del av städers och regioners kulturella självmedvetande. Mer specifikt undersöks hur konstkritiken avspeglar idéer om estetisk träning som en del av nationens organiska gemenskap. Vidare undersöks de lokala konstkritikernas bidrag till framväxten av ett alltmer organiserat konstliv i landsorten. Begreppsparet centrum och periferi är viktigt i projektet. De moderna nationalstaternas idéer om estetisk träning för folket var ett upplysningsprojekt med målet att sprida de normer som nationens centrala kulturinstitutioner representerade. Samtidigt utvecklade de perifera orternas kulturintresserade medelklass sina egna estetiska umgängesformer med den lokale konstkritikern som talesperson. Kunskafer om konsten i nationella och internationella centra kunde då legitimera den lokale kritikerns status.

För att undersöka detta samspel mellan centrum och periferi under en period av 50 år krävs inte bara studium av enskilda texter utan också insamlande av statistik. Ett exempel på den statistik vi hittills fått fram är diagrammet i figur 1, som visar antalet artiklar i delregistret *Näyttelyt ulkomailla* (utställningar i utlandet) vid Centralarkivet för bildkonst i Helsingfors. Detta särskilda delregister omfattar endast artiklar från åren 1961-69, medan däremot arkiveringen av artiklar i kategorin *Näyttelyt ulkomailla* har pågått ända sedan 1920-talets början, och varit en prioriterad del av dokumentationen av den unga nationens kulturförbindelser. Artiklarna är fördelade på tidningar och ort. Den mycket ojämna distributionen av artiklar om utställningar i utlandet kan antas avspegla dels Helsingforspressens kulturella dominans, dels arkivets samlingspolitik under den nämnda perioden. När antalet artiklar ställs i relation till tidningarnas upplaga (figur 2) kan diagrammet ge en bild av kulturellt kapital i förhållande till ekonomiskt.

Projektet upprättar ett register över svenskspråkig konstkritik på basis av digitaliserade uppgifter från serien *Svenska Tidningsartiklar* samt det mikrofilmade klipparkivet vid Centralarkivet för bildkonst. Syftet med registret är tvåfaldigt: Dels att skapa ett samman-

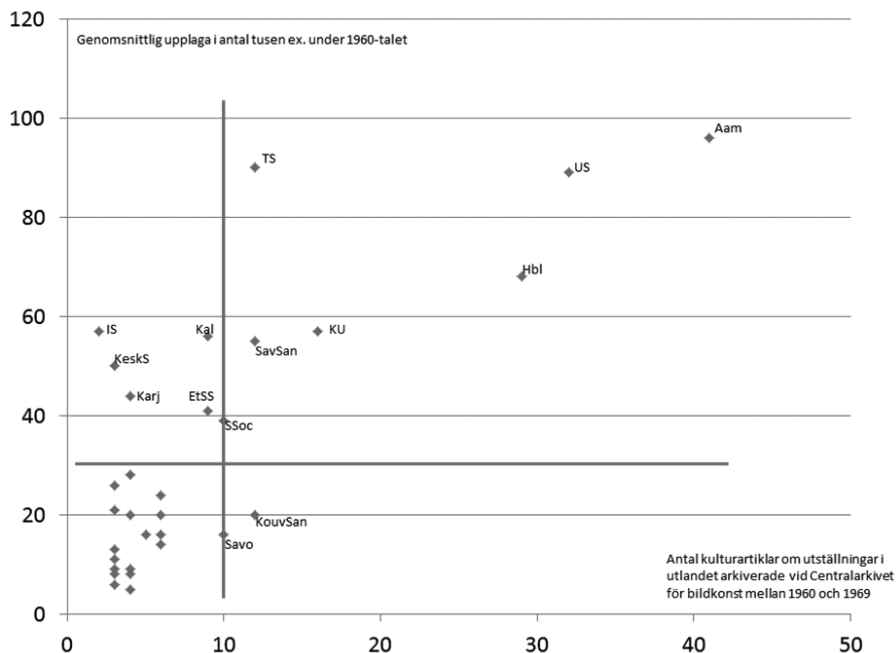
Figur 1.

Not: Fördelning av artiklar förtecknade i registret *Näyttelyt Ulkomailla 1961-69* vid Centralarkivet för bildkonst i Helsingfors. Här märks huvudstadspressens dominans i kulturbevakningen, men också den svenskspråkiga pressens relativt omfattande kulturbevakning i förhållande till dess låga upplagor. Svenskspråkiga medier har gul färgkod, kommunistiska eller socialdemokratiska medier har röd. Förkortningar: Bbl=Borgåbladet, EtSai=Etälä-Saimaa, EtS-S=Etälä-Suomen Sanomat, Hbl=Hufvudstadsbladet, HS=Helsingin Sanomat, HyvS=Hyvinkään Sanomat, HämSa=Hämeen Sanomat, IS=Ilta-Sanomat, KanLeh=Kansan Lehti, KU=Kansan Uutiset, KeskPoh=Keskipohtojhanmaa, KeskS=Keskisuomalainen, KouSa=Kouvola Sanomat, LänsS=Länsi-Suomen Sanomat, NPr=Nya Pressen, PohSan=Pohjolan Sanomat, SavSan=Savon Sanomat, SSDem=Suomen Socialdemokraatti, SSS=Salon-Seudon Sanomat, TP=Turun Päivälehti, TS=Turun Sanomat, US=Uusi Suomi, UuS=Uudenkaupungin Saomat, UusAu=Uusi Aura, Vbl=Vasabladet, WL=Warkauden Lehti, Å=Åland, ÄU=Äbo Underrättelser.

hängande register över konstkritiken i de viktigaste svenskspråkiga dagstidningarna mellan 1950 och 2000, dels att få en överblick över materialet som kan underlätta besvarandet av projektets frågeställningar. Vid årsskiftet 2012/13 var det finlandssvenska materialet under perioden 1950-1957 och det rikssvenska materialet under perioden 1961-1969 färdigregistrerat. Arbetet har utförts av Fred Andersson. Registret kommer tills vidare att göras tillgängligt som pdf-filer via Åbo Akademis hemsidor tillsammans med en lista över söktermer. En äldre databas över Dokumenteringsarkiv för modern konst i Lund kommer att tillgängliggöras på samma sätt så snart finansiering finns för att skapa ett sökverktyg. Databasen täcker arkivets samlingar från och med 1967 och fram till början av 1980-talet.

Figur 2.

Not: Korrespondens mellan upplaga och artikelfrekvens för medierna i Figur 1. *Iltä-Sanomats* (IS) höga upplaga med indikation på låg kulturell ambition överensstämmer med heuristiska antaganden om kvällstidningar. Jfr särskilt *Hufvudstadsbladet* (Hbl) och *Kouvolan Sanomat* (KouvSan). Värdena för *Helsingin Sanomat* befinner sig utanför diagrammets räckvidd.

”Vår konst” – ett område av stor nationell vikt

För närvarande förbereder Fred Andersson också en historik över rapporteringen i pressen om finländsk konst i utlandet. Materialet kommer från delregistret *Näyttelyt ulkomailla* vid Centralarkivet i Helsingfors. Det är slående hur intensivt de finländska tidningarna rapporterade om det mottagande som nationens konstutställningar fick i utlandet. Omdömen ur utländsk press refereras och citeras noggrant. I samband med särskilt viktiga visningar av finländsk konst, till exempel Konstakademiens och Finland-Amerikaföreningens konstturné i USA under 1952, fyller enbart pressreferaten stora spaltutrymmen. Det hela påminner om den betydelse som sportvärlden fortfarande har för länders internationella status. Bevakningen verkar vara lika intensiv i den finlands-svenska pressen som i den finska.

Den finländska konsten benämns genomgående som ”vår” konst. Beteckningen ”vår” verkar helt oproblematiskt och är frekvent förekommande i såväl rubriker som löpande text – detta gäller för övrigt inte bara för utlandsmaterialet utan också för konstbevakningen som helhet under femtioårsperiodens två första decennier. Det enda exemplet vi har hittat där det finlandssvenska sätts i fokus kommer från *Åbo Underrättelser* den 16 november 1953. Kommentaren gäller typiskt nog beslutet att kalla en utställning i Sverige för ”Ung finsk konst” istället för ”Ung finländsk konst”.

Ur Centralarkivets klippböcker: *Aamulehti* och *Hufvudstadsbladet* den 8 januari 1957. Konstnären Arvid Broms väggmålning i Porthania invigs med ett symboliskt handslag mellan rektor Edwin Linkomies och donatorn, direktör Matti Janhunen. Liksom i Sverige ställs den abstrakta konsten förhållandevis snabbt i den offentliga utsmyckningens tjänst, både via offentliga medel och via privata donationer. På temat ”Framåt och uppåt” tolkar Arvid Broms i abstrakt form den framstegsanda som skall inspirera studenterna – nationens framtida elit. Skribenten liknar målningen vid ”[b]öljegång och vårvindar, skum och stormilar, hägringar och lätta stävars färd över klara ytor” och kopplar därmed den akademiska gemenskapen till den sorglösa naturupplevelsens gemenskap. Ett ideologiskt samband uttrycks som om det *inte* rörde sig om ett ideologiskt samband – ett drag som kännetecknar mycket av konstkritikens retorik.

Vid jämförelsen av 1950-talets pressklipp med tidigare och senare klipp syns ett tydligt och kanske inte helt oväntat mönster. I ett första skede beskrivs den unga statens internationella konstutbyte som ett sätt att göra finländska konstnärer och finländska seder och bruk kända i omvärlden. Fokus ligger därför på guldålderns konst och vissa senare men traditionellt inriktade konstnärer. Under 1950-talet sker en successiv förändring där utställningarna mer och mer förknippas med framsteg och modernitet, och där formgivningen får allt större utrymme. Namn som Aalto, Bryk och Wirkkala blir emblematiska för en form som är högmodern och samtidigt rotad i finsk natur och finskt hantverk.

Mest intensivt märks kanske detta i bevakningen av världsutställningen i Montreal 1967, där Ilvessalo, Kaipiainen, Pullinen, Tapiovaara och Wirkkala deltog med gigantiska installationer. Framträdande i jämförelse med Sverige är förstås också det ganska intensiva utbytet med länder som Östtyskland. Under 1970-talet och fram till idag blir det allt ovanligare att den nationella dimensionen kommenteras direkt i texterna. Däremot kan den framträda mer implicit, till exempel när ”fri” finsk konst ställs mot ”ofri” östkonst.

Resultat och fortsättning

Avslutningsvis kan vi dock konstatera att projektet ännu inte sammanställt ett tillräckligt underlag för att på ett mer nyanserat sätt ta ställning till den centrala frågeställningen om konstkritiken och det nationella. Det mesta av tiden har ägnats åt registrering av artiklar och sammanställning av statistiska data. Förhoppningsvis kommer medel att ställas till förfogande för assistans med detta arbete – det gäller ju registreringen av hela 50 års svenskspråkig konstkritik. Mer tid kan då ägnas åt att på allvar undersöka vad den finländska konsten och konstkritiken har haft för betydelse för konstruerandet av en ung nations enhet och identitet. Huvuddelen av det material vi hanterar i projektet är dock rikssvenskt, och förhoppningsvis kommer arbetet att kunna resultera i artiklar av flera forskare på båda sidor av Östersjön.

Publicerat

Andersson, Fred: 'Prat om konst och prat om Finland – reflektioner från ett projekt om det nationella i konstkritiken', *Ikaros*, nr 3 2010, s. 5-7, http://www.fbf.fi/ikaros/arkiv/2010-3/310_andersson.pdf

Finansiärer

Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen, Sverige: www.krapperup.se
Svenska Kulturfonden i Finland: www.kulturfonden.fi
Åbo Akademi: www.abo.fi